

Adalet kavramının evrensel ve tümelliğini kabul etmeyen, sosyal bilim terimin benimsemeyen eğilimler açısından böyle bir zorunluluk yoktur. Tümel yapı ve değerler onlar açısından mevcut değildir, her şey tikelidir. Tikelin de bilimi olur. Hukuk bir kültür yapısı olarak her ülkede farklı görünüm sergiler. Diğer ülkelerle ortak ilkeler olması

halinde de ortada bir genellik, tümellik yoktur. Değişik tikeller arasındaki ilişkinin incelenmesi veya ele alınması söz konusudur.

Sosyal bilimlerin göreceliği içerisinde kimin haklı olduğuna karar vermek son derecede zor görünüyor. Paradigmalarda haklılığı aramak belki de yanlış bir bilimsel yaklaşımdır.

Anlam Sağlığı Açısından Hukuk

Ahmet İnam^(*)

Çağdaş dünyada derin bir "hukuk" sorunu olduğu açık: Haksızlıklar, değerlere saygısızlık, ahlaka aykırı eylemler, ahlak alanında ilkesizlik... hukuk maskesi arkasında saklanıyor. Hukuku yerleştirmek, hukuku var etmek adına amaçlarımıza uyan her eylem, her niyet "kitabına" uyduruluyor. Hukukun kendisi birleşruluk ölçütü olacağına, hukuk dışında geliştirilen ölçütler hukuka uyduruluyor. "İnsan hakları", "eşitlik", "özgürlük", "dürüstlük" gibi kavramlar, hukuksal olduğu ideri sürülen çerçeveler içinde kolayca çarpıtılıp, sömürü amacıyla kullanılabilir.

Kuralların kolayca yumuşatılıp, çarpıtıldığı dünyada hukuku nasıl yorumlamalı?

Hukuk bir düzen. Kültürün bir düzeni. Bu düzen en azından yedi ögesiyle irdelenebilir. Düzeni düzen kılan kurallar ağı, örneğin, yasalar, yönetmelikler, öncelikle ele alınabilir. Düzen, kuralların yanı sıra, düzeni düzenleyenlerden, kuralkoyanlardan oluşur. Oluşturulmuş düzeni koruyan düzenleyiciler (kolluk güçleri!) düzenin üçüncü temel ögesidir. Düzen, o düzende yaşayan insanlar içindir, onlara düzenlenenler diyebiliriz. İşte bu düzenlenen insanların, düzen içindeki ortak yaşamlarından onların ortak görüşü oluşur, bu da düzenin beşinci temel ögesidir. Her kültür düzeni bir alt yapı taşır, toplumsal, ekono-

mik, siyasal, ekolojik... bir alt yapı. Her düzenin bir anlam yapısı vardır, tinsel boyutları olan bir anlam yapısı. İnançları, değerleri, ilkeleri, dünya görüşleri...

Hukukun çağımızdaki sorunu, oluşturduğu düzen ile yaşam arasındaki gerilimden kaynaklanıyor. Her kültür düzeninin karşıladığı bir yaşam vardır, dayandığı bir yaşama dünyası! Çağımızda hukuk düzeni ile yaşam arasında derin boşluklar vardır! Hukuk, yaşama yakışmamaktadır. Yaşamla zenginleşip, değişmeyi, yaşamla devingen bir ilişkiye girmeyi başaramamaktadır. Elbette bu başarısızlık, çağımızın genel anlamda kültür düzeniyle ilgilidir! İnsanın bu gezegende yaratmış olduğu düzenle yaşadığı yaşam arasındaki ilişkinin zorluğu, sanki insanın yazgısı olarak duruyor karşısında. Yaşam, düzenin üzerine etkiyen kuvvetlerde kendini gösteriyor. Onu, insan, düzen olmadan yaşayamıyor. Düşünce düzeni, ruhsal düzen, toplumsal, siyasal, ahlak... düzenleri olmadan. Düzen, yaşama yakıştığımda, devingenleşiyor, serpiliyor, gelişiyor, yaratıcı oluyor! Yaşama "yakışmak" ona uyum sağlamak anlamına gelmeyebilir, her zaman. Çatışmalar da, düzenin sağlığını geliştirecek aykırılıklar da, düzene yaratıcı devingenlik kazandırabilir! Düzenin öğeleri arasındaki ilişkilerdeki uyumsuzluklar, uyumsuzluklar da zaman zaman düzenin de-

(*) Prof. Dr., ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

vinimini güçlendirebilir, yaşamla olan bağlantısını canlandırabilir.

Hukuk düzeni, yalnızca şu ya da bu kültürün, yaşam biçiminin düzeni değildir. Dünyaya egemen olan siyasal, ekonomik güçlerin sahip olduklarını iddia ettikleri yaşama yakışıp yakışmadığını sorguladığımız hukuk düzenidir. Nereden anlıyoruz yaşama yakışmadığını düzenin? Öğelerinin, öğeler arasındaki ilişkinin işleyişine bakarak! Örneğin, ortak görüş ögesi, hukuk düzeninde, "adalet" kavramı odağında oluşması gerekirken, bu kavram düzenleyenler, düzenleyiciler, düzenlenenler arasında çok farklı biçimde anlaşılabilir. Adalet, sanki gücü olanın, kuvvetli olanın, şiddet kullanabilenin yorumladığı, anladığı, dile getirdiği "adalet" oluyor.

Kuralların düzen içinde işleyişinde sorunlar vardır. Kurallar uyulmak için vardır. Oysa, uyma taklidi yapılıyor, kuralları anlamayan, anlam temelinden habersiz, kuralları uygulayanlardan, düzenleyicilerden korkulduğu için kurallara uyuluyor! Önce eylemde bulunuluyor, durumlar yaşanıyor; sonra eylemlere ve durumlara uygun kurallar bulunuyor! Ardçı hukuk (örneğin, ingilizcede post hoc justice diyebiliriz buna!) her yapılamı sonradan hukuklaştırıyor! Önce oynanıyor, sonra kural konuyor! Buna kuralları uydurma da diyebiliriz. Bir de kurallara uydurma durumu var: Eldeki kurallardan birini ya da birkaçını eylemin, durumun ya da oyunun ardından yakıştırmak. Bu örnekler hukuk düzeninin sağlıksızlığı için bir iki işarettir.

Sağlıksızlığın belirtileri genel açıdan bakıldığında birkaç noktada özetlenebilir:

a) Kural yokluğu ya da kural anarşisi! Düzen, yaşanana uyum sağlayama-

dığı için, yaşananın hızlı devinimini hukuk açısından düzenleyecek hukuk eksikliği, yetersizliği ortaya çıkabilir.

b) Kural yumuşaması: Yasaların, yönetmeliklerin yorumlarındaki belirsizlik, tutarsızlık, kuralların gücünün yorumu doğrultusunda anlaşılması.

c) Çok sık kural ihlali, ve bunu önleyecek önlemlerin eksikliği.

d) Kural sahteliği: Kurallara uyuluyor görüntüsü altında, görüntüyü kurtarmak kaygısı. Kötü niyeti saklamak, maskeleyerek için kurallara uyum.

e) Kural körlüğü, sürü insanı olarak kuralları sorgulamadan körü körüne kurallara boyun eğme.

Hukuk-yaşam ilişkilerindeki en temel sorun, bu iki kavrama verdiğimiz anlamda yatıyor. Hukuk yaşam içindir, yaşam hukuk için değil. Hukuk insanların güzel bir dünyada, olanaklarını geliştirebilmeleri, diğer yaşamlara saygılı, gönüllerince bir yaşam gerçekleştirmeleri içindir. İşte bizi böyle bir yaşama kavuşturacağı için hukuk üstündür, yaşamın üstünlüğünü kabul ettiği için, üstündür.

ANLAM SAĞLIĞINDA DEVİNEN ADALET

İnsan gerçekliği anlamlarla yaşar. Gerçekliğin karşımıza çıkardıklarına anlamlar vererek yaşarız. Kimi zaman hayata, yaşadıklarımıza, yaşantılarımıza yüklediğimiz anlamların "gerçek" olanı çok aştığını, ona "uymadığını", onunla etkileşime girmediğini görürüz. Kimi zaman yaşananlar baskın çıkar, anlamlarını "dikte ederler" bize, dayatırlar. Çıplak gerçeklikle, ona atfettiğimiz anlamları birbirinden ayırma olanağımız yoktur.

Toplum yaşamı, insan için kaçınılmazdır. Toplumsal yaşam, biraradalık, ahlak yaşamını belirler. Ahlak değer-

lerle yaşanır. Değerler de anlamlardır. Ahlak yaşamının sağlığı, devindiği değerlere bağlıdır. Ahlak düzeninin yaşama yakışması, sahip olduğu, içinde barındırdığı değerlerin yaşamdan beslenmesiyle olanaktır.

Anlam kaynağı yaşamdır. Bu yazıda "yaşam" romantizmi yapıldığı düşünülebilir. "Yaşam"ın bunca abartılması nedendir? "Yaşam" bir kavram olarak, yaşanan yaşamla ilgili midir? (Kavram ötesi, extra-conceptual yaşam hakkında konuşulabilir mi? "Kavram"ın kendisi bu anlamdaki yaşamın üstünü örtmez mi?) Sınır kavramıdır (Grenz begriff) yaşam! Husserl'in Lebenswelt'i kavramları besleyen yaşantılar alanıydı. Yaşam, belki de paradoksal biçimde, çok ama çok "soyut" bir kavramdır; düşünceler de yaşantılar olduğu için "yaşamın" içindedirler, dolayısıyla, yaşamın dışında hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla, düzen-yaşam ilişkisi, kavram-yaşam ilişkisi, hukuk-yaşam ilişkisi sözleri bunlar birbirinden ayrılamayacağı için anlamlarını yitireceklerdir.

Kavram yaşantısı ile onu sarmalayan, ona yapışık yaşama dünyası yaşantısı birbirleriyle ilişkili ama ayrıdır. Kavram öncesi yaşantılar yaşama dünyası kaynaklıdır. Bu yazının çerçevesi içinde bu tartışmayı uzatmayacağım.

Kendileri anlamlar olan değerler farklı düzenlerde, farklı yaşam alanlarında ortaya çıkarlar: Estetik, etik, bilişsel, bilimsel, ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel değerler gibi...

Anlam sağlığımız sahip olduğumuz anlamlar arasındaki düzeni sağlayabildikçe gelişir. Anlam sağlığı bozuk bir dünyada, çevremizle, düşüncelerimizle, duygularımız ve bedenimizle olan ilişkiler bozulur, bedensel, duygusal, düşünsel hastalıklar ortaya çıkar; insanla-

rın kendileriyle, birbirleriyle ilişkileri bozulur! Yaşadığımız anlamlar arasındaki, anlamlarla yaşam arasındaki çarpıklıklar anlam sağlığımızı olumsuz etkiler.

Hukuk, adalet odaklı değerler düzenini içerir. Hukuka olan saygımız değerlere olan saygımızdan gelir. Değer yaşamayan, çıkar ve korkuyla kurallara uyan, uymak zorunda olan insan için hukuk düzeni, bir fırsatlar alanı ya da elini kolunu bağlayan bir zincirdir. Anlam sağlığı açısından hukuk, dayandığı temel değerleri ile yaşanması gereken, bilincine varılan değerlerle işleyen, yaşam afkuna, devinimine açık bir düzenidir. Anlam sağlığı olan toplumlarda hukuk tepeden indirilmez, insanın yaşadığı değerlere kayıtsız kalmaz. Onu köle kılmaz, özgürleştirir. Haklarını korur. Değerlerine sahip çıkan insan hukukuna da sahip çıkar. Hukuk, yasa kitapları, yargıevleri, hapisanelerden ibaret değildir, onları eğip bükmeye çalışan avukatlardan, şekil olarak insanlara dayatmaya uğraşan savcı ve yargıçlardan oluşmaz yalnızca: Hukukta insan vardır, değerleri, kültürü, yaşamı, düşünceleri, duyguları vardır!

Adalet, hukuk düzeninde tüm "olumlu" değerleri içerir. Adalet, her türlü biraradalığın gerçekleşmesi, yürütülmesi için olmazsa olmaz bir kavram, bir tavır, bir yaşam anlayışıdır. Onuz hiçbir insani düzen yürümez. Düzen içindeki insanların düzene ve birbirlerine güveni, adalete güvenlerinden gelir. İnsanların değerlerini sağlıklı biçimde yaşayabilmeleri, içinde yaşadıkları düzene, düzenlere güvenmeleriyle olanaktır: Bunu da sağlayan etkenlerden biridir, adalete güven. Adalete güven, adaletin sağlanması, oluşturulması için düzene yardıma da yol açabilir. Bu aç-

dan, "adalet", insanların yaşamlarında salt bir "söz", salt bir simge olarak durmamalı, yaşama sorunlarının çözümünde işlevi olan bir güç olarak ortaya çıkmalıdır.

Anlam sağlığı açısından anlamlar hayata yakışmalı, onunla devingen ilişkide olmalıdır. Değerler, anlamlar olarak hayata yakışmalıdır. Değerlerle can bulan bir düzen olarak hukuk hayata yakışmalıdır.

Hukuk salt düzeni koruyan, "koruyucu" bir nitelik taşımaz. Düzeni, sahip olduğu, yaşamı, insanı, dünyayı güzel-

leştirerek, yaşanır hale getirecek değerlerde koruyup, geliştirmeye yardımcı olmalıdır. Hukuk, salt hukuk olduğu için anlamlı değildir, içerdiği insan ve yaşam anlayışıyla anlamlıdır. İnsanın anlam sağlığını bozan, yaşama coşkusunu, kendini geliştirmesine yardımcı olacak yetkilerini körleştiren, insanların değerlerine bigâne kalan hukuk bu yüzyılın hukuku olamaz.

Yazık ki, önceki yüzyıllarda da olduğu gibi, bu yüzyılın da hukuku ortalıkta görünmüyor.

'Hukuk Nedir?' Sorusu

Solmaz Zelyat Hünler*

'Hukuk nedir?' sorusu felsefi bir sorudur ve ağır bir sorudur. Neden ağır? Çünkü sırtında çok yükü var. Bu sempozyum için hazırlanırken kimi hukuk felsefesi metinlerini karıştırdım ve samimiyetle söylemek gerekirse, hukukçuların elinden çıkma bu metinleri karıştırdıkça bildiklerimi de karıştırmaya başladım. Galatin nasıl meşhur olduğunu gördüm. Örneğin 'hukuk' sözcüğünü öyle bir anlam içeriği ile kullanıyoruz ki, neredeyse ona işaret ederken düşünce tarihinin en geniş kavramlarını yükleyerek, yani hukuka en geniş kavramları yüklem yapsak taşıyacak ya da en azından pek de göze batmayacak ve ya kulak tırmalamayacak. Bakın deneyelim: Hukuk bilimdir. Hukuk sanattır. Hukuk ahlaktır. Hukuk felsefedir. Hukuk kültürdür. Hukuk medeniyettir. Bu kadarını kaldırdığına göre şunu da kaldırırsın: Hukuk dindir. Bu abartılı mı oldu? Sanmam. Madem hukuka inanılır, ona korku ile karışık bir hürmet duyulur ve bu anlamda lafın gelişi ona tapılır, o halde o bir din haline de gelmiş sayılabilir.

Evet biraz büyütünce daha iyi görebiliriz diye düşündüm. Ama şu bir gerçek ki yukarıdaki yüklemelerin hepsinden var, 'hukuk' denilen şeyde. Yani hukukta bilim var, felsefe var, sanat var, kültür var, medeniyet var, ahlak var ve din de var. Fakat bu nasıl olur?

Hukuk denilen şey nasıl bu kadar geniş olur?

Kelimeleri ile uzak düştüğüm bir dili bana hatırlattığı için Hukuk Felsefesi Dersleri'ni yine de zevkle okuduğum Abdülhak Kemal Yörük'ün ve aslında hukukun ne olduğu sorusu ile yüzleşen herkesin söylediği gibi, hukukun tanımı yok; tanım teşebbüsleri var. Ord. Prof. Dr. Andreas Schwarz, duruma şu mutad sözlerle gönderim yapıyor: "Alman filozoflarının en büyüğü Immanuel Kant, müstehzi bir ifade ile 'hukukçular, kendi hukuk mefhumlarına hala tarif aramaktadırlar' demişti." Evet Kant'ın bu sözleri hep alıntılanıyor ve şimdiki zaman kipinde haklı bulunuyor ve hukukçular hala tanımlamaya çalışıyorlar. Fakat adeta, hukukun efradı o kadar çok ki cem edilemiyor, ağyarı ise o kadar az ki mani olmak fayda etmiyor. Bu, hayret verici bir durum. Abdülhak Kemal Yörük şöyle yazmış: "İnsan zihni, tecessüsünü tatmin etmek için, karşısında bulunan meçhulü malum haline sokmak ister. Buna muvafak olmak için hadiselerin nasıl, ne için ve hangi kuvvetin tesiri ile meydana geldiklerini araştırır." Çok doğru. Böyle bir araştırmanın bizi yönlendireceği yer, tarihtir. Fakat hangi tarih? Üstelik ham haliyle hangi tarih, neyin tarihi olursa olsun bir olmuş bitmişler yığımindan başka nedir ki?

(*) Doç. Dr., Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi